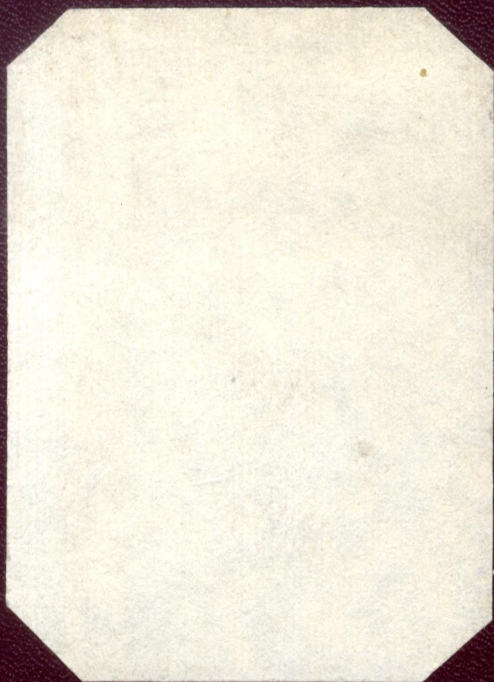
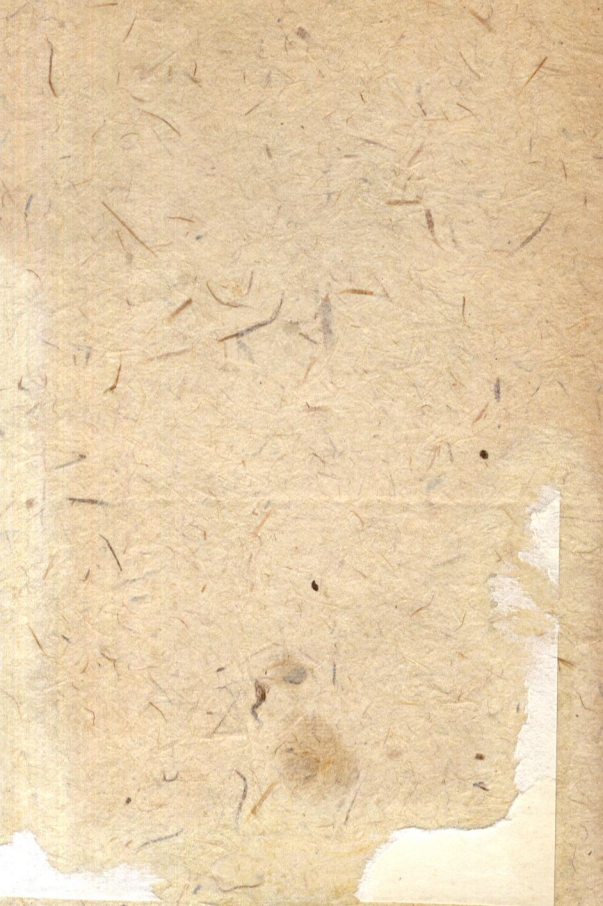

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. Ч. 40.

Відповідає за редакцію: Володимир Гнатюк.

ТЕКСТИ Й ПОЯСНЕННЯ

вибраних творів
української й інших літератур.

I.

ЛЕВ БОРОВИКОВСЬКИЙ.

МАРУСЯ,

УКРАЇНСЬКА БАЛЯДА.

Видав і поєснив

Др. Іван Франко.

У ЛЬВОВІ, 1902.

З друкарні Наукового Тов. імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

14

ВНЕСЕНО В КНИЖНИЙ ПОСЛІД

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ II- 34559

Львівська філія
бібліотеки АН-УРСР

724 ф

1902
5-830
III

Переднє слово.

З кругів наших учителів, а також із ширшої публіки дуже часто можна чути нарікання, що давнійші твори нашої літератури дуже мало кому доступні. Ані в школах учити, ані самому собі виробити ширше понятє про розвій нашого письменства, навіть хоть би лиш у XIX віці, чоловікови на провінції зовсїм неможливо, бо старші твори нашої літератури, крім хиба Котляревського, Квітки та Шевченка, та ще двох-трьох передрукованих остатніми роками (Метлинського, Макаровського, що попередруковував проф. Студинський), давно поробили ся бібліографічними рідкостями і нераз лишаяють ся недоступні та незвісні навіть спеціалістам. Ще в більшій мірі можна се сказати про твори давнійші, XVI—XVIII в., які у нас звісні хиба з титулів і звичайно були друковані десь по періодичних виданнях або в збірках старих документів;

не то широка публіка, але навіть учителі літератури звичайно не читають їх і не знайомлять із ними молодіжя, і наші молоді покоління виростають майже в повнім незнанню нашої мовної та літературної традиції, иноді в такім погляді, що вся нова українська література, то якийсь новотвір, щось на борзї, *ad hoc* зроблене, якась фантазія немногих ідеологів або навіть витвір посторонньої інтриги. Хоч і як дивним та парадоксальним могло-б видати ся се твердження, то про те воно правдиве: молодіж з такими поглядами справді й доси ще виходить із галицьких, навіть із руських гімназій; що більше, навіть учителі з такими поглядами одержують місію вчити в гімназіях руської мови й літератури. Як низько стоїть знане того предмету у деяких руських учителів, на се мали ми в кількох останніх роках декілька клясичних друком оголошених доказів — не називаємо їх, бо *nomina sunt odiosa*.

Запобігти сьому лихови може тільки збірна, усильна праця всіх інтересованих — і вчителів, і молодіжи й спеціалістів, яким доступні рідкі книги та рукописи придатні для вияснення нашої духової традиції. Розпочинаючи в дешевім виданю „У. Р. В.

Спілки“ публікацію „Текстів і пояснень“ важнійших і менше доступних творів української літератури, а в дальшому ряді й перекладів із інших літератур таких творів, що або мають звязок з життям України, або чим небудь можуть бути важні для нашої громади, ми маємо на оці поперед усього інтерес нашої молодіжи, нашої шкільної та громадської самоосвіти поза тісними рамками шкільного плану наукового. Ми бажаємо дати і молодіжи й її вчителям у руки не лише поправні, відповідно до наукових вимогів видані тексти (звісно, без зайвого критичного баласту), але надто в доданих до кожного тексту студійках зібране все найважніше, що треба мати на увазі для зрозуміння даного тексту, для його літературного та культурно-історичного пояснення.

Подібні видання в інших краях, особливо в Німеччині, від давна широко розповсюджені і мають свою літературу; згадаю лише загальнозвісні і частой у нас уживані Дінцерові коментарії до німецьких класиків. Менші пояснення та розбори в тім роді, для вжитку гімназій, почав недавно публікувати львівський учитель Цішнер у широко розповсюдженій Реклямовій „Universalbibliothek“. На иньшій ступні

стоять такі видання, як Ферстєрова „Altfranzösische Bibliothek“ та Кельбінґова „Altenglische Bibliothek“, призначені для слухачів університету. За те слід тут назвати як взірцеве і на широкий розмір закрєсне та прєгарно виконане виданє в тім родї Кіршнерову „Deutsche Nationallitteratur“, де подано все найважнїйше з нїмецької літератури від найдавнїйших часів до смерти Гєтого в 220 томах, з прєгарними поясненнями, увагами, глєоссарїями та критичними провїрками тексту, доконаними цілим рядом чїльних молодших гєрманїстів.

Ми далекі, щоб з нашими слабкими силами, при браку робітників і при браку громадського порозуміння між ними поривати ся на щось хоч здалека подібне до тих видань. Але, як каже Нїмець, arme Leute kochen mit Wasser: попробуємо зробити те, що можемо в своїм обсягу й своїми силами. Може й з наших скромних початків розвинеть ся щось більше та краще. Розпочинаючи сю серію книжочок, з якої ми з часом бажали би зробити хрестоматію всього чїльнїйшого, що має наша старша література, ми просимо всіх, у кого є змога й охота і кому лежить на серці кращий нїж доси розвій нашого

слова й нашої освіти, до участі в тій праці. Хто має змогу й охоту опрацювати хоч один який твір, який би він уважав пожаданим подати в руки ширшій громадї, буде для нас любим співробітником і знайде в разї потреби пораду й підмогу. Ми просили би таких охочих перше ніж брати ся до діла, порозуміти ся з редакцією „Літературно-Наукової Бібліотеки“, а тут лише загально зазначимо, що при пояснюваню та коментованю творів бажаємо на першім місці класти річеве, історично-літературне поясненє, а ухиляти ся від пустого естетизованя, розумієть ся, не вяжучи авторів і в висловлюваню мотивованих естетичних осудів.

Не укладаємо наперед ніякого ширшого плану виданя; будемо давати твори такі і в такім порядку, як що буде готове. За висловлюванє всяких desiderat'ів та вказівок, особливо з боку вчителїв, будемо дуже вдячні.

Др. Іван Франко.

Маруся.

Баляда Льва Боровиковського.

(1829 року).

- З вéчера під нóвий год
Дівкі́ пустува́ли,
Вибіга́ли на горóд,
В ві́кна підслуха́ли.
- 5 З ті́ста бга́ли шишечкі́,
Оливо топи́ли,
Слу́хали соба́к, в пусткі́
О-північ вихри́ли;
Віск топи́ли на жарку́
- 10 І з водо́ю в чере́пку
До́лю вилива́ли;
Бігали на шлях вони́,
З при́казками в ко́мині
Су́жених пита́ли.
- 15 Те́мно. Місяць над лі́скóм
В хма́ри загорну́в ся...
Пригорну́вшись під ві́кно́м

Ріомала Маруся.

- „Ти-ж, сестріченько, чого
20 З нами не співаєш?
Під віконечком когось,
Відкіль виглядаєш?
Встань, голубко, не журись,
Вийди з хати, подивись:
25 Де каганчик світить,
Відтіль буде милий твій...
Під віконечком постій,
Слухай, хто відвітить!“

- „Ох, сестріці, як мені
30 З вами ворожити?
В дальній милий стороні,
Як без його жити?
Рік минув, а все не чуть,
Де, чи жив мій милий?
35 Дні, неділеньки пливуть,
Світ гіркий, остілий...
Слова, вісточки нема,
А без милого сама
В гору я горюю.
40 Деж мені його знайти,
Що робить, куді піти?
Куді помандрую?“

В хаті каганець блищить,
Жар під пічю тліє;

- 45 Півна мисочка стоїть :
Віск Маруся гріє.
Ну, Марусю, загадай!
Віск на воду вилий :
Що там виллеться, пізнай,
50 Як живе твій милий !
Чи живий він, чи мертвець ?
Чи з тобою під вінець
Піде з старостами ?
Зв'яжуть руки рушником,
55 Коло столика кругом
Обведуть з свічками?...

- Віск розтав, а в серці твох...
К печі підбігає,
І хопила черепок,
60 В воду виливає.
Тіхо в хаті, під кутком
Раз цвіркун цвірінькнув...
Північ, трічі під вікном
Півень кукурікнув.
65 А Марусенька дрижить :
Страшно, страшно ворожить !
Трусить ся небога.
Слуха, мов щось в хату йде,
Мов балака, мов гуде —
70 Рипнуло в поріг...

- Щож Мару́ся? На воді
Плі́тка во́ску пла́ва,
І дівчи́нонька тоді
На ній розібра́ла:
- 75 Домові́на, хрест, сві́чкі,
За́ступ, дві лопáти,
По́ле, яма, рушникі́,
Ма́ри, склеп доща́тий...
„Го́ре, мій мій мертве́ць!“
- 80 Загасі́ла кагане́ць, —
Ли́хо дівка чу́є...
Сі́ла бі́дна у ві́кна́,
Се́рце бе́ть ся, се́рце зна́,
Се́рце щось ві́щує.
- 85 Це! Під ха́тою скри́лять
Са́ні на причі́лку;
В двір бо́яри гомо́нять,
Ї́дуть сва́татъ дівку.
Тихо две́речки скри́лять,
- 90 Молоді́й вві́ходить.
„Пі́п нас же́де, сві́чкі го́рять“ —
Дівчи́ні гово́рять.
„В це́ркви вже реву́ть дякі́,
Жду́ть сві́тілки, жду́ть дру́жкі́,
- 95 Жду́ть хусткі́ весі́льні!“
За го́родом са́ні жду́ть,
Ко́ні-змі́ї з се́рця рву́ть
По́води ре́мінні.

- Сїли в сáнї, ко́нї мча́ть,
100 Аж іскря́ть нога́ми;
Полозо́чки аж шумля́ть,
Сніг леті́ть клочка́ми.
З за́ду так як дим кури́ть,
Степ круго́м сині́є,
105 Місяць із за хмар блищи́ть,
Тільки-ті́льки мрі́є.
Серце в дівчини тремті́ть.
„Щож мій молоді́й мовчи́ть?
Озові́ ся, мі́лий!“
110 Ні́ пів сло́ва, все мовчи́ть
І насу́пившись сиді́ть,
Наче кре́йда бі́лий.

- Ко́нї по́-полю летя́ть, —
З по́ля ві́тер ві́є...
115 А на ві́дшиб го́ний з п'ять
Це́рква боввані́є.
Две́рі ви́хорь відчині́в,
Люди в це́ркви; тлі́ють
Ставникі́, а від каді́л
120 Тільки-ті́льки мрі́ють.
Се́ред це́ркви чо́рний грі́б,
І над ні́м співа́є пі́п:
„Бу́де ві́чна па́м'ять!“
Гірше дівчина тремті́ть;
125 Ко́нї мі́мо; все мовчи́ть
Блі́дий мі́лий в са́нях.

- Завірюха піднялась,
Рветь ся сніг клочками;
Чорний ворон раз-у-раз
130 Кряче над санками.*)
Чорний ворон не добро
Дівчині віщує:
Ліхо в душу залягло,
Ліхо серце чує.
135 На-полі огонь блищить,
Між заметами стоїть
Хуторець чималий...
Коні швидче понесли,
Дам ногами підняли,
140 К хутору примчали.
- Прилетіли до дверей,
Зупинились, стали, —
Коні, сани, молодий
Як у воду впали!
145 Сіпле сніг мов з рукава,
Крутить завірюха,
В полі вітер завива,
Надуває фуга.
Йй вернуть ся? Шлях пропав!
150 От каганчик заблищав —

*) В моїй копії — чи і в оригіналі? — хибно „над замками“. Поправляю відповідно до тексту Жуковского, де се місце читаємо: „Черный вранъ свистя криломъ Вьется надъ саями“.

І перехрестівшись
Двері тихо відвелá,
Поподумала, вийшла
Богу помолівшись.

155 Що-ж знайшла? Мертвець лежить,
В головáх у тіла
Сьвічка восковá горить...
Дівка обомліла.

Перед мертвим на столі
160 Образ — Бóжа Мáти...
Стра́шно в хáті бу́ть самі́й,
Стра́шно кідать хáту.
В полі вітер не свистіть...
Дівка блі́дая стоїть, —

165 Бóгу помолі́лась...
Стра́шно. Підійшла́ к столу́,
Перед при́пічком в углу́
Ті́хо приту́лилась.

Вітер стіхнув, все мовчить,
170 Фúга утиха́є.
Сьвічка тільки що мигтіть,
От-от догоря́є.

Тёмно в полі, в хуторку́
Змо́вкло, за́німіло...
175 Сумно́ в хаті. Це в кутку́
Щось зашелесті́ло,
Мов би вітер зашумі́в...
Глядь! із по́кутя злеті́в

Голубók бiлénький.

- 180 Крилечка́ми замахáв,
Дiвчинi на гpyди впав,
Пригорну́всь легéнько.

Вмóвкло все iзнóв кругóм...

Блiдая Марýся...

- 185 Глядь! пiд бiлим полотнóм
Мёртвий поверну́в ся.
Впáло полотнó, мертвéць —
Тварь темнiйша нóчи —
Звiв ся, на-лобi вiнець,

- 190 Розплiющились óчи...
Хóче нóги розвести́,
Хóче мёртвий розплести́
Рyки як обцénьки...*)
А Марýсенька? тремтiть...

- 195 Лiхо блiзьке, а не спить
Голубók бiлénький.

Стрепену́в ся, розверну́в

Кри́лечка легéнько;]

К мёртвому на вид пурхну́в

- 200 I присiв тихéнько.

Застогна́в, заскрежетáв

Бiлими зубáми,

На Марýсю заворча́в

Тiхими словáми.

*) В моiй копiї мабу́ть через помилку: помертвiлi.

- 205 Зно́ву ме́ртвий поблѣднѣв;
Голубо́к з стола́ злетѣв, —
Дѣвка пригля́ділась:
Хто-ж? О, Бо́же мій сьвя́тій!
То Ма́русин молоді́й!...
- 210 Ох! — і пробуді́лась.

- Де-ж? На ла́ві у ві́кна́,
В ха́ті, де гада́ла,
Де задума́вшись вона́
Вчо́ра задріма́ла.
- 215 Де́нь сі́ріє, за лі́ско́м
Жо́втий міся́ць зні́кнув;
Три́чі ра́нній під ві́кно́м
Піве́нь кукури́кнув.
А Ма́руся не вста́є,
220 Ї́й по́кою не да́є
Сон, що се́рце чу́є.
„Ох, чо́го-ж то жда́ть мені́?
Жив мій ми́лий, чи в землі́?
Що сей сон ві́щу́є?“

- 225 На́че вко́пана сиді́ть
Під ві́кно́м небо́га,
І в кваті́рочку гляді́ть,
В по́ле на до́рогу.
Скрі́зь гу́стий тумáн налі́г
- 230 На ши́ро́ке по́ле,
А в садóчку і́ней лі́г

На дерево го́ле.

Ко́ли через ме́рзлий сні́г

Са́ні мча́ть, з під кі́нських ніг

235 Дим підня́в ся бі́лий...

Їду́ть, їду́ть до ворі́т!

В са́нях па́рубок сиді́ть —

Хто? Ма́русин ми́лий.

Що-ж, Ма́русе́нко, тві́й сон?

240 Су́жений з тобо́ю!

Із да́леких ві́н сто́ро́н

З щиро́ю лю́бвю

До дівчи́ни прилеті́в:

„Пі́п нас обві́нчає.

245 Виби́ра́йте старо́сті́в!

Ха́й му́зика гра́є!

Ру́су ко́су розплі́тай,

Ху́сточки́ загото́вля́й!“

Під віне́ць іді́те!

250 Загото́вте ру́шничкі́,

Заспіва́ють вам дя́кі

В це́ркві: „Мно́га лі́та!“

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА

АН УРСР

№ И- 34 559

Дещо про „Марусю“ Л. Боровиковського та її основу.

Поемка, чи то пак „баляда“, яку отсе передруковуємо, належить до найстарших творів української літератури XIX віку. Вона була надрукована 1829 р. в III кн. „Вѣстника Европы“, що видавав у Петербурзі Каченовский, в пору, коли автор її був іще студентом харківського університету (Петровъ, Очерки історіи української літератури XIX столѣтія. Київъ 1884, стор. 104). Та не вважаючи на се всі пізнійші критики й історики укр. літератури не то забули про неї, не то згадують її так, що з їх слів не видно, чи вони бачили її на очі. Автор найдавнішого огляду укр. письменства, М. Костомаров у своїй статі „Обзоръ сочиненій писанныхъ на малороссійскомъ языкѣ“, друкованій 1843 р. в „Молодику“

Бецкого (т. I, стор. 157—185) мабуть зовсім не знає про неї, а згадує про Боровиковського лише на вгадь, у „примітці корректора“, хоча дуже характерно. Зазначивши гумористичний тон перших українських писань Котляревського та Гулака-Артемовського, Костомаров пояснює їх успіх не лише їх змістом. „Для многих — пише він — був забавний не стільки зміст творів Котляревського та Артемовського, скільки слова, виговір, звороти української мови. Та настала в кінці пора набрати вірнійшого розуміння про славянську фільольогію. Гребінка перший покинув давнійший пародистичний напрям“ (Молодик I, 166). До слів „Гребінка перший“ і додана „примітка корректора“: „Здається, не Гребінка, а Боровиковський у своїх баладах.“ Ось і все, що знаходимо про перший виступ Боровиковського в тій статті. Які балади, коли написані й де друковані? про се нема згадки. Значить, можна сказати на певно, що „Марусі“ Костомаров не читав, а хіба чув про неї щось не докладно.

Та що нам дивувати ся Костомарову, що він у 1843 році не знав нічого про українську баладу друковану 1829, коли

сам її автор, пишучи д. 1. січня 1836 р. до Максимовича і подаючи йому реєстр усіх „плодів своєї праці“ на полі української поезії та етнографії, про „Марусю“ не згадує нічого ісінько (Петровъ, ор. cit. 141). Можливо зрештою, що він вмістив її в числі тих дванацятьох балад „власного складання“, про які сумарично згадує під цифрою V, додаючи в скобках увагу „мнѣніе ложно, якобы языкъ мало-россійскій способенъ только для выраженія смѣшнаго и низкаго“, — погляд, як бачимо, той сам, який зазначено в „примітці корректора“ Костомарова, де не Гребінку, а Боровиковського зроблено ініціатором серйозного тону в укр. поезії. Сей погляд зрештою невірний, бо ж і Котляревський у „Наталці Полтавці“, і Гулак Артемовський у „Рибаці“ вже перед Боровиковським пробували писати серйозним тоном — і не без успіха. Гулаків „Рибак“ був у-перве надрукований у тім самім „Вѣстникѣ Европы“ 1827 р. ч. 20.

Не бачив „Марусі“ й Петров, що присвятив Боровиковському окремий нарис у своїй „Исторіи украинской литературы XIX стол.“ (стор. 140—146). З його нарису варто зазначити хіба те, що згадані в листі Боровиковського до Максимовича

12 балад українською мовою так і не були ніде надруковані, а лише шість із них переповідано по російськи в „Отечественныхъ Запискахъ“ 1840. На скільки можемо судити зі змісту деяких із них, поданого д. Петровим, се не були зовсім балади в тім значіню, яке придавала сій назві романтична поетика, але були по prostu українські народні казки та легенди, передані в віршовій формі. Сам Боровиковський у передньому слові до переповідки надрукованої в „Отечественныхъ Запискахъ“ каже про них: „Занимаюсь постоянно нѣсколько лѣтъ собираніемъ всего, что выражаетъ характеръ, языкъ, бытъ, понятія и суевѣрія малоросіянъ, я между прочимъ запасомъ имѣю нѣсколько народныхъ балладъ и легендъ“ (Петровъ, op. cit. 142). Як бачимо, автор виразнісінько вказує жерело своїх віршовань: се народні устні оповідання. Правда, Боровиковський нічого не говорить про се, чи обробляючи свої балади по вкраїнськи, він користувався якими чужими взірцями, чи запозичав чужі форми та мотиви, чи ні, і на скільки його балади були вповні його самостійними творами, або може лише перерібками чужих взірців, перелицьованими на

український ґрунт, прикрашеними українським кольоритом, як се в своїх писаннях звичайно робили Котляревський і Гулак.

Ол. Кониський, що писав свої „Відчити з історії руско-українського письменства XIX в.“ (Сьвіт 1881, стр. 145) в пору, коли праця Петрова вже друкувала ся частинами в однім російськiм місячнику, присвятив Боровиковському так само як і Петров окремий невеличкий нарис. Він без сумніву знав текст „Марусі“, бож за його показом зроблена була та його копія, яку покійний письменник передав мені, здаєть ся, в р. 1888, і яка лежить в основі отсього видання. Та про те Кониський, здаєть ся, не дуже уважно вчитував ся в текст сеї балади, бо збуває її короткими словами: „Маруся“, не щопинше, як та ж „Свѣтлана“ Жуковского, тільки що українською мовою“. Лишало ся неясним, чи се переклад твору Жуковского, чи може перерібка тої самої теми, — та на се питанє Кониський не давав відповіди.

Не згадує про Боровиковського та його „Марусю“ й проф. Дашкевич у своїм ціннім „Отзывѣ о сочиненіи Петрова“, хоча він без сумніву переглядав старий „Вѣстникъ Европы“ (пор. стор. 294 нота).

Не зацікавився сим твором і проф. Ом. Огоновський, що в своїй „Історії рускої літератури“ (II, 1) також присвятив Боровиковському окремий нарис (стор. 269—274), але вдовольняється тим, що без ніякого власного осуду механічно репродукує думки Петрова й Кониського.

Як бачимо, маємо в дотеперішній літературі два не зовсім ясні, а про те на око суперечні погляди на „Марусю“ Боровиковського: один Кониського, що „Маруся“, се „Світлана“ Жуковского, отже твір неоригінальний, може навіть простий переклад, а другий самого автора, який у листі до Максимовича називає свої балади, отже певне й „Марусю“, своїми власними складаннями, „плодами своєї праці“, оснований на його власному студіюванню українських народніх вірувань та балад. Маючи перед очима текст твору Боровиковського, ми без великої трудности можемо вияснити ту ніби суперечність.

Поверхове порівнянє „Марусі“ з „Світланою“ Жуковского оправдує твердження Ол. Кониського. Балада Жуковского, написана 1811 р., складається з таких самих 14-віршових куплетів як і „Маруся“; число і зміст куплетів у обох

творях також згідні, тільки у Жуковського по закінченю властивої балади додано ще два куплети — ліричну апострофу до Олександри Воейкової, якій автор присвятив свій твір і в якій подає інтересний виклад значіння балади :

Лучшій другъ намъ въ жизни сей
Вѣра въ Провидѣнье.

Благъ Зиждителя законъ :

*Здѣсь несчастье — лживый сонъ,
Счастье — пробужденье*).*

Значить : зміст, букву і форму своєї „української балади“ взяв Боровиковський у Жуковського. Та про те простим перекладом твору Жуковського „Марусю“ не можна назвати. Детальне порівняння обох поем показує значні різниці і виправдує слова Боровиковського, що він

*) Собрание сочинений Жуковского, СПб. 1869 т. I. 196. Варто зазначити, що коли „Свѣтлана“ справді була написана 1811 р., то отсі остатні два куплети мусіли повстати пізнійше, бо кузина Жуковського, Олександра Протасова, якій присвячена балада, вийшла заміж за Воейкова аж 1814 р.. пор. Dr. Carl v. Seidlitz, Wasily Andrejewitsch Joukoffsky. Ein russisches Dichterleben, zweite Ausgabe. Mitau 1872, стор. 43.

опрацював у своїй баладі вірування та легенди українського народу. Попробуємо провести те порівняння.

Балада Жуковського починається так само як і „Маруся“ описом ворожби дівчат зимовою порою, але в неозначений ближче час, „въ крещенській вечерокъ“; Боровиковський згіднійше з народніми віруваннями подає хвилю — вечір перед новим роком.

Способи вороження, що в обох баладах займають перший куплет, у обох з двома виїмками різні. Жуковский користується великоруськими, Боровиковський українськими нар. звичаями. У Ж-го дівчата ворожили ось як:

За ворота башмачокъ
Снявъ съ ноги бросали;
Снѣгъ пололи; подъ окномъ
Слушали; кормили
Счетнымъ курицу зерномъ;
Ярый воскъ топили;
Въ чашу съ чистою водою
Клади перстень золотой,
Серьги изумрудны;
Разстилали бѣлый платъ,
И надъ чашей пѣли въ ладъ
Пѣсенки подблюдны.

Як бачимо, крім топленья воску та підслухів під вікнами всі способи ворожби відмінні від тих, які подає Боровиковський. Тай способів тих у нього більше (9), ніж у Ж-го (7), значить, запас житєвої обсервації у нашого поета багатший.

Стр. 2. Сумну Сьвітлану потішають подруги, запрошують до ворожби і цитують пісню про коваля, що має дівчині вкувати шлюбну обручку. У Бо-го пісні нема, а тільки запросини дівчат, щоб Маруся йшла з ними вгадувати долю.

Стр. 3. Відповідь Сьвітлани; вона сумує за милим, що ось уже від року не дає про себе чутки. Її промова обертаєся далі до самого наприсутного милого, а вкінці до ангела хранителя:

Я молюсь и слезы лью !
Утоди печаль мою,
Ангель-утѣшитель !

Боровиковський видержує нарікання Марусі в однім тоні, йдучи тут за взірцями укр. нар. пісень, і не допускає таких льобічних анаколютів, які у Ж-го мають зазначувати степеноване афекту, але

виходять риторичними та не зовсім природними.

Стр. 4—5. Сьвітлана бере ся сама ворожити: сїдає коло стола при сьвічці, перед собою кладе зеркало і дивить ся в нього, вірячи, що о півночи в зеркалі їй покажуть ся милий. Ж-ий малює страх, якого при тім зазнає дівчина. У Б-го Маруся ворожить також, але иньшим способом, топлячи віск і виливаючи його на воду. Характеризуючи її зворушенє при виливаню воску, Бор-ський запозичує ся не зовсім до ладу віршами Ж-ского з 6 ої стр.; його рядки 68—70:

Слуха, мов щось в хату йде,
Мов балака, мов гуде —
Рипнуло в порога...

відповідають рядкам Ж-ского:

Вотъ... легохонько замкомъ
Кто-то стукнулъ, слышитъ.

У Ж-ського сими словами справді інтродукуєть ся поява жениха-мерця; у Бор-ського се лиш іллюзія, Марусин милий появляєть ся геть пізнійше, рядок 85 і далї.

Стр. 6. Сьвітлана вдивляючи ся в зеркало чує легенький брязк замка, потім у зеркалі зза її плечий показують ся чийсь блискучі очі, і чути тихий шепіт: „Се я“. Замість сього майстерно збудованого куплета має Бор-ський зовсім иньший: Маруся вилила віск, пізнає в нїм признаки смерти свого милого і знемагає в тяжкїм жалю. Хоча у Бор-ського строфа збудована не так гарно, як у Ж-ского, то про те вона дуже добре мотивує остаточне закінчене балади, по якому Маруся знесилена жалем і зворушенем та думками про віщовану смерть милого засипляє і бачить у сні свого милого мерцем. У Ж-кого мотивовано власне такий кінець далеко слабше.

Стр. 7. Жених промовляє до Сьвітлани, кличе її до шлюбу; вони виходять обоє і бачуть на подвір'ю санки запряжені баскими кіньми. У Бор-го Маруся чує, як на подвір'ї заїжджають сани, потім входить молодий і кличе її.

Стр. 8. Їзда зимової ночі в степу. Дівчина заговорює до милого, та сей мовчить. У Ж-го інтересне спостереження, що жених-мрець раз-у-раз вдивляє ся в місяць.

Стр. 9. Минають відлюдну церкву, в якій о півночі йде відправа над покійником. Епізод сей не вяже ся з дальшим ходом оповідання і введений очевидно лиш для додання жахливого настрою.

Стр. 10. Завірюха в степу; над саньми кракає ворон — видно сьвітло, се у Ж-го „хижинка подъ снѣгомъ“, а у Бор-го відповідно до українського крайобраза „хуторець чималий.“

Стр. 11. Їздець і конї й сани щезають; дівчина йде до хати, в якій видно сьвітло.

Стр. 12. В хаті лежить мертвець; у Ж-го він у труні, ще й „накритъ бѣлою запоной“; Бор-ський пропустив сі деталі непривичні для Українця, та через те полишив неясним, як се Маруся не пізнала того мерця, і чому сталось се аж геть пізнійше, ряд. 208—209.

Стр. 13. Сьвітлана стоїть перелякана; білий голуб прилітає й сїдає їй на груди.

Стр. 14. Мрець починає ворушити ся, зриває з себе заслону, видно чорне лице, вінець на чолї; він стогне, силкуєть ся розвести руки... Бор-кий аж тут (ряд. 187) згадує, що мрець був накритий полотном, але Українці не накривають мер-

цеви лице, значить, несуразність лишається невияснена.

Стр. 15. Голуб сїдає мерцєви на вид і він паде назад на своє місце; у Ж-го він лише грізно блиснув очима на Сьвітлану, у Бор-го „заворчав тихими: словами“. Дівчина аж тепер пізнає мерця се її милий — і в тім прокидає ся зі страшного сну.

Стр. 16. Вона отямлює ся досьвіта на тім місці, де вчора після ворожби задрімала. Спогад страшного сну трівожить її, вона бачить у ньому віщуване недолї.

Стр. 17. Вона визирає вікном на широку дорогу, чує дзвінок, наближають ся санки, а в них її милий. У Бор-го відповідно до українських обставин із вікна видно садок, дзвінка не чути.

Стр. 18. Закінчене Ж-го як і вся його балада не мають закраски нїякої виразно означеної соціальної верстви.

Сьвітлана й її жених не подібні до московських селян, хоча декуди автор силкуєть ся надати їм сільські манєри. Їх стріча змальована загальними обрисами:

Та-жъ любовъ въ его очахъ,
Ть-жъ прїятны взоры,
Ть-жъ на сладостныхъ устахъ

Милы разговори.
Отворяйся-жъ, Божій храмъ ;
Вы летите къ небесамъ,
Вѣрные обѣты ;
Соберитесь старъ и младъ,
Сдвинувъ звонки чаши, въ ладъ
Пойте : многи лѣты !

Як бачимо, малюнок зовсім не подібний до сватаня московських селян, а наскрізь конвенціональний і по теперішньому сказати, безбарвний. Та не забуваймо, що се було писано 1811 р., коли ще не була вироблена новочасна реалістична манера і коли за взірцем французького сантименталізму селян мальовано зовсім так само, як маркізів та баронів перебраних у селянські костюми.

І тут треба віддати признанє вірному почуттю українського поета, що з тої інтернаціональної сфери псевдо пейзажів переніс подію своєї балади на твердий, реальний ґрунт.

Його Маруся, то не костюмована Сьвітлана, то українська сільська дівчина ; її суджений, то не сантиментальний коханок у селянському костюмі, але український парубок, що приїздить до своєї судженої „з щирою любовю“, але не го-

ворить з нею про ту свою любов, тільки про те, що потрібно їм для того, аби „сповнити закон“, повінчати ся відповідно до українських народніх звичаїв:

„Вибирайте старостів!
Хай музика грає!
Русу косу розплітай,
Хусточки заготовляй!“

Останні слова балади Боров-го так само як і Ж-го, се немов бажане самого автора молодим на дорогу; тай тут маленька ріжниця: Ж-му ввижаєть ся весільна гостина з брязкотом „звонкихъ чашъ“, Бор-кий зупиняєть ся при самій шлюбній церемонії в церкві.

Відки взяв Жуковский тему до своєї „Свѣтланы“? Треба в ній розрізнити три складові часті і роздивляти кожду окремо. Перший, основний складник балади: жених-мрець, привлуканий тугою або заклинаннями судженої, приходить до неї в ночі, бере її з собою й їде з нею до своєї могили — се звісна тема Біргерової балади „Lenore“, яку 1809 р. переробив був Жуковский по російськи п. н. „Людмила“ і яку пізнійше, 1828 р. переклав зовсім дословно з німецького. Дру-

гий складник, се пригода дівчини, що втекла від одного мерця, в хаті, де лежить другий мерць — тема звісна в такій формі в устних оповіданнях українського та мабуть і великоруського народа.

Вкінці третій складник — щасливе закінчене балади, по якому всі страховища з мерцями були лише тривожним сном дівчини, належить самому Жуковському і вказує в ньому вірного ученика раціоналістичного XVIII-го віку. Чуте поета подавало ся на понурі шляхи романтичної фантазії, але його ясний розум силкував ся примирити ті дикі скоки фантазії з льотікою дійсного життя.

Що до самої балади „Lenore“ й її теми треба сказати ось що. Бірґерова балада, може найславнійша і найбільше впливова зі всіх балад у новочасних літературах, була написана й опублікована 1773 року. Вона відразу звернула на себе загальну увагу і здобула для її автора європейську славу. Ще в XVIII в. її перекладено на всі важніші європейські мови, і всюди вона мала більш або менше значний вплив на розвій літературної творчости та етноґрафічних студій. Майже рівночасно з оплесками естетиків та перекладачів „Ленора“ звернула на себе увагу вчених істориків літерату-

ри та етнографів, які отсе вже більш як 100 літ силкують ся дослідити жерела, мандрівку та звязки ріжних паростий сеї теми.

За далеко завело б мене переповідати історію тої суперечки та ступневого розширювання терену дослідів над жерелами сеї балади; ся історія — одна з найцікавійших сторінок новочасної фольклористики. Кожда наукова школа, кожде покоління вчених полишали в ній свої сліди. Досить буде вказати тут важнійші та лекше доступні праці, по яким цікавий може познайомити ся з ходом і методом тих дослідів. Вихідною точкою студій повинна служити гарна стаття Вольнера (Wollner, Der Lenorestoff in der slavischen Volkspoesie, Archiv für slavische Philologie, VI, 239 і д.). Добре орієнтує про саму Біргерову баладу, її повстанє та значінє стаття Еріха Шміда (Erich Schmidt, Charakteristiken, I, Berlin 1886: Bürgers „Lenore“, стор. 199—248). На нову дорогу звернули досліди два грецькі вчені, Іван Психарі (Jean Psichari, La ballade de Lénore en Grèce в Revue de l'histoire des religions, 1884 р.) та М. Політіс (Ν. Πολίτης, Τὸ δημοτικὸν ᾄσμα περὶ τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ в журналі Δελ-

*τίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐται-
ρίας τῆς Ἑλλάδος* II, 7, 1885 p.), розши-
ривши терен студій на Альбанців та Гре-
ків, у яких віднайдено багато варіантів
піснї про мертвого брата, що віддавши
сестру заміж у далеку чужину покляв
ся був матери привезти її до рідної хати
в гостину. Колиж він умер, а мати ту-
жить за дочкою, мрець устає з могили,
веде сестру до матери, та просто кладо-
вища щезає. Між обома грецькими вчени-
ми а також між виднійшими фольклори-
стами та істориками літератури в Європі
зайшла суперечка ось на які теми :

1. Чи балада „Ленора“ (мертвий
жених) і піснї грецькі, болгарські та серб-
ські про мертвого брата являють ся од-
ною темою, чи їх слід уважати двома
окремими темами ?

2 В міру відповіді на перше питанє
треба шукати відповіді на дальші: з я-
кого спільного жерела вийшли обі парости,
а зглядно з якого жерела пішла одна
парість, а з якого друга ?

Надто йшли суперечки про деякі
спеціальні питання. Вольнер, що тракту-
вав обі парості в суміш, виводив усю те-
му „Ленори“ від Славян, а прототип пі-
сень про мертвого брата бачив у серб-

ській нар. пісні. Ідучи за його імпульсом, що основою теми була віра в вампіризм, Пеіхарі бачив жерело всіх паростий в українських нар. оповіданнях. Політіс лишаючи на боці пісні про жениха-мерця (Ленору), спеціально розібрав пісні (південно-славянські, альбанські та грецькі) про мертвого брата і станув на тім, що жерело тих пісень було в Греції, а їх прототипу треба шукати в однім епізоді византийського епоса про Дігеніса Акріта, якого переклад звісний був і в старій Руси п. н. Девгенієво діяніє.

Цілість теми обіймає варшавський професор Созонович у своїй просторій книзі „Ленора Бюргера и родственные ей сюжеты въ народной поэзии европейской и русской“, виданій у Варшаві 1893 р. Созонович доходить до таких висновків:

1 Пісні та оповідання про жениха мерця і пісні про брата мерця, се дві зовсім окремі теми, що не мають між собою в основі нічого спільного і зближують ся хиба поверховими подібностями.

2. Пісні й оповідання про жениха мерця пішли з одного жерела, а власне із старогрецького оповідання про Протезілая й Ляодамію.

3. Пісні про мертвого брата пішли з південно-славянського, властиво серб-

ського первовзору, що повстав незвісно з яких причин і серед яких обставин.

Надто в першій темі (жених-мрець) Созонович розрізняє дві групи, „німецько-романську і славянську; їх спільним прототипом по його думці мусіла бути якась середньовікова німецька поема, що не дійшла до нас, а своєю дорогою була романтичною перерібкою старогрецького оповідання.

Всі висновки Созоновича натрапили на сильну опозицію серед учених. Спеціально що до теми „брата-мерця“ всі Созоновичеві висновки дуже основно та безповоротно збив др. Іван Шішманов у своїй капітальній праці „Пѣсенъта за мѣртвия братѣ въ поезіята на балканскитѣ народи“, друкованій у софійським „Сборнику за народни умотворения, наука и книжнина“, т. XIII (стор. 474—569) і т. XV (стор. 449—600+180 сторін текстів). Шішманов доказав детальною аналізою величезної купи варіантів, що пісня про брата-мерця — грецького походження, повстала в Малій Азії в околиці Трапезунта, себто там власне, де повстала й епопея про Дігеніса Акріта; що з грецької пісні пішли альбанські, з альбанських а по части й безпосередно з грецьких пі-

шли болгарські, а з тих сербські пісні. Що до теми жениха-мерця, то Шішманов лишив її на боці, як також не доходив далі питання про звязок пісень даної теми з рапсодіями Дігеніса Акріта, лишаючи дальші досліди на сьому полі найбільше в тій справі компетентному, проф. Політисови в Атенах, який має присвятити їй нову працю у вступній студії до своєї великої збірки грецьких пісень.

Як уже було згадано, грецький учений Пеіхарі схиляв ся до того, що бачив жерело народніх оповідань та пісень про жениха-мерця на Україні, на тій підставі, що в українських нар. оповіданнях заховали ся риси найбільше примітивного, жорстокого вірування про мерців. Сей погляд неправдивий уже хоч би тому, що віруванє про мерців-вампірів зовсім не може вважати ся властивим самим лише Українцям, а навпаки, належить до дуже давніх реквізитів людського духа і в далеко страшнійших формах стрічаєть ся прим. у давніх Індійців (ракшази) або ще давнійших Єгиптян. Що найбільше можна би сказати, що на українськїм ґрунті грецька легенда про мертвого брата, що увозить свою суджену, скомплікувалась оповіданнями про мерців вампірів, ласих на

людську кров, і таким робом витворилась версія подібна до тої, яку маємо в „Сьвітлані“ Жуковського. Певна річ, і ся версія властива не виключно Українцям; Жуковский мусів чути її в своїй батьківщині в тульській губернії, та можливо, що чув її й від Українця, того самого шляхтича Жуковського, що дав йому своє ім'я.*) Цікаво, що в збірках великоруських казок ми не знаходимо такої, яку-б можна вважати первовзором „Сьвітлани“ Жуковського, а натомість маємо аж три подібні версії, записані з уст українського народу. В другім томі „Трудів“ Чубінського маємо ті оповідання під ч. 119, 120 і 121 (стор. 411—416). Перше з них записане в Борисполі Полтавської губернії, друге в Нікополі Катеринославської губ., а третє невідомо де, та, здається, також на лівім березі Дніпра. В першім із тих варіантів дівчина тужить за парубком, що поїхав у далеку дорогу і вмер там. О півночи парубок приїжджає на сивім коні; вона не знає нічого про його смерть, тішить ся його поворотом, а на

*) Звісно, що Жуковский був незаконним сином російського дворянина Буніна і турецької полонянки, вихрестки Салхи, що походила з Бендер.

його візване, щоб їхала з ним у иньший край, пристає радо, забирає своє добро на віз і вони їдуть. По дорозі молодий говорить раз по разу:

Місяць сьвітить, зорі пляшуть,
Мертвець красну дівку везе.
Дівко, дівко, чи не боїш ся ти?

Вона з разу не розуміє, що він говорить, а потім дорозумівши ся їде в великім страсі. Доїздять до кладовища, яке мертвець видає за село, що з нього труби (комини) видно — а се були хрести. Мертвець привозить дівчину над могилу і велить їй лізти в неї, та вона каже йому лізти наперед, а сама скидає йому туди з воза своє добро; в кінці кинула на нього й скриню, а сама пустила ся втікати. Мрець за нею. Вона вскочила в якусь хату, де було сьвітло, а там лежить другий мрець. Вона защепила двері, а сама сховала ся на піч. Мрець, що гонив за нею, надбіг до дверей, стукає й кричить: — Ей, товаришу, одчини та оддай мою жінку! Я вже сїм сот верст віз її.

Мрець у хаті встав, відчинив; оба вони знайшли дівчину заховану на печі і поділили ся нею так, що один узяв за

одну ногу, другий за другу тай розірвали її.

В другім варіанті герої — пан і пані, Павло й Катерина. Павло вмер, а Катерина своєю журбою викликає його з гробу. Він приходить і велить їй зібрати своє добро тай їхати з ним. Їдуть шестернею; Павло два рази промовляє:

Сьвіте місяць із звіздою,
Їде мертвець із жоною.
Чи боїш ся, Катеринко?

Сцена на кладовищі такаж як і в попереднім варіанті. Катерина кидає одну річ по другій, а щоб довше загаяти часу, кидає з себе одержу штука за штукаю, а далі пускаєть ся на втеки. В хаті, до якої вона забігла, лежать три мерці. Вона зо страху не замкнула дверей, а живо сховала ся на піч. Павло вбіг до хати та лїзе за нею, але один мрець озиває ся:

— Куди ти лїзеш? То наша дівчина.

— Ні, брешеш, моя! — озвав ся Павло.

Почали вони перечитись,*) а Катерина тимчасом налапала на печи півня, потиснула його, він запіяв, і мерці попадали, а дівчину люди відвезли до батька.

В третім варіанті дівчина також знає про смерть коханого парубка, тужить за ним, нарешті йде на кладовище, плаче на його гробі та говорить :

— Як би ти, Василю, був тепер зо мною, я-б нічого більш і не бажала.

Василь являєть ся, кличе її їхати з ним до його хати, вона згожуєть ся, а на його питанє, чи не буде бояти ся, відповідає: „Мені з тобою нічого не страшно.“ Обов їдуть на однім коні; він приказує :

Місяць сьвіте,
Мертвець їде —
Чи боїш ся ти?

Два рази він говорить се, два рази вона відповідає, що не боїть ся нічого. На кладовищі він згожуєть перший лізти

*) Епізод, як два мерці перечать ся за живого чоловіка, що тікаючи перед одним мерцем сховав ся до хати, де лежав другий, маєть ся в великоруськім оповіданю (Афанасьєвъ, Народныя русскія сказки III, 273), але героєм тут виступає салдат, а не дівчина.

в могилу, але держить її за ногу. Та скоро він уліз, вона скинула з себе свитку й давай утїкати. Погоня описана драматично: чуючи наближене мерця, дівчина зкидає з себе якусь одежину. Поки мрець облапає, а вона біжить далі. Забігла до хати й замкнула двері, а в хаті мрець-дяк. Вона сховала ся на піч. Її милий прибігає, стукає до вікна та кричить:

Дячку, дячку!

Подай мені дівчину за білу ручку!

Дяк устає, нюхає, шукає її, лізе на піч, а в тім запіяв когут. Дяк упав на землю, а той з під вікна втік у свою могилу. Дівчина швидко після сього вмерла.

Як бачимо, всі три наші варіанти мають спільні між собою і з „Світланою“ Жуковського та з „Марусею“ Боровиковського ось які мотиви:

Дівчина тужить за милим, він являється в ночі — їзда при світлі місяця — кладовище — втека дівчини й її рівно страшна пригода з иншим мерцем у хаті, де вона думала знайти захист. Надто перший варіант підходить ближше до „Світлани“ тим, що тут дівчина не знає про смерть милого і зразу приймає

його за живого; а другий і третій варіант ближші до „Сьвітлани“ й „Марусі“ тим, що в хаті з нарядженим мерцем вона не гине, а ратує ся при помочи птаха (півня). Натомість наші устні варіанти різняться від „Сьвітлани“ й „Марусі“ тим, що в них ніде нема згадки про зимовий пейзаж, що в усіх трьох мрець не щезає перед кладовищем,*) але веде дівчину до могили і силкуєть ся втягти її з собою, а коли вона втекла, завзято гонить за нею.

В основі всіх отих оповідань, а так само й балади про Ленору та споріднених із нею творів (Міцкевичової „Uciezka“, Занової „Nerupa“ й т. и.) лежить прастаре віруванє в те, що чоловік умираючи не зриває всіх звязків із сим сьвітом, що надзвичайні зусилля чи то пристрасного чутя живих людей, чи то чарів та заклинань, чи в кінці людської доброти та жертовлюбности (широка група оповідань про

*) Сей епізод нагадує радше грецькі та болгарські пісні про мертвого брата, який довізши дівчину з далекої чужини до рідного села, просто кладовища нараз щезає, а вона опинивши ся сама на шляху йде до материного дому. Чи не чув Жуковский такої версії з уст своєї матери, що була родом із Бесарабії або Болгарії і дістала ся до неволі 1771 року при здобуттю Росіянами Бендер?

вдячних мерців), чи в кінці надзвичайні гріхи та злочини живих людей (теми Гамлета, плачучої сопілки, сирітки й т. и.) можуть спонукати мерця, сяк чи так явити ся між живими і відіграти й по смерті активну ролю серед них. Дослід над тим широким кругом вірувань та оповідань переходить рами сього коротенького нарису; богату літературу для сеї теми знайде охочий у загально звісних творах, таких, як Тайльорові „Anfänge der Kultur“, Лібрехтова „Zur Volkskunde“, Маєрова „Volksaberglaube in Mittelalter“ та Зібртів „Indiculus superstitionum“.

Про сам текст української балади Боровиковського нам нема що говорити. Мова його чиста й гарна, віршова форма оброблена старанно. Можна би добачити деякі великорусизми, прим. „клучки“ зам. наших грудок, та їх в усякім разі не багато. Розумієть ся, композиція цілості — діло Жуковского і з сього титулу нашому письменникови не паде ніяка похвала ані догана; та на похвалу заслугує його вмілість, з якою він надав творови Ж-го український кольорит і зі сфери шабльонових пейзажів переніс його на реальний ґрунт українського села.

О п о в і с т к а.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отєї книжки :

В першій серії „Белетристичній Бібліотеці“ :

1. Стефан Ковалів. Дезертир і иньші оповідання	1·60	К.
2. Іван Франко. Поеми	1·60	„
3. Ольга Кобилянська. Покора і иньші оповід.	1·40	„
4. Гю де Мопасан. Дика пані і иньші оповідання	1·30	„
5. І. Франко. Полуйка і ин. борисл. оповідання	1·40	„
6. Наталія Кобринська. Дух часу і иньші оповід.	1·60	„
7. Кнут Гамсун. Голод, роман	2·20	„
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезії . . .	1·60	„
9. Стефан Ковалів. Громадські промисловці .	1·60	„
10. Уїллїям Шекспір. Гамлет, принц данський	1·80	„
11. Генрик Понтоншідан. Із хат. Оповідання .	1·40	„
12. Богдан Лепкий. З життя. Оповідання	1·20	„
13. Гергарт Гауптман. Візник Геншель	1·60	„
14. М. Коцюбинський. В путах шайтана. Оповід.	1·60	„
15. Уїллїям Шекспір. Приборкана гоструха .	1·40	„
16. Панас Мирний. Лихі люди	1·40	„
17. Короленко. Судний день	1·20	„
18. У. Шекспір. Макбет	1·60	„
19. К. Гуцков. Урієль Акоста	1·40	„
20. У. Шекспір. Коріолян	1·80	„
21. Михайло Яцків. В царстві Сатани	1·60	„
22. Панас Мирний. Морозенко	0 90	„

22.	П. Мирний, Лихий попутав	0.40	"
23.	А. Д. Уайт, Розвій географічних поглядів. . .	0.30	"
24.	Ів. Франко, Украдене щастя	0.50	"
25.	С. Єфремов, Національне питання в Норвегії .	0.30	"
26.	П. Ніщинський, Гомерова Іліяда (1 пісня) .	0.30	"
27.	М. Драгоманів, Два учителі	0.40	"
28.	Е. Золя, Повінь	0.30	"
29.	С. Томашівський, Київська козаччина 1855 р.	0.10	"
30.	П. Ніщинський, Гомерова Іліяда (2 пісня) .	0.35	"
31.	Т. Масарик, Ідеали гуманности	0.35	"
32.	Люк'ян, Юпітер у клопотах	0.35	"
33.	М. Костомарів, Письмо до ред. „Колокола“ .	0.20	"
34.	М. Гоголь, Вій...	0.40	"
35.	І. Раковський, Вулкани	0.20	"
36.	Г. Фльобер, Іродіяда	0.30	"
37.	О. Терлецький, Москвофіли і народовці в 70-х рр. (друкується).		
38—39.	І. Тургенєв, Ася	0.40	"
40.	Л. Боровиковський, Маруся.	0.25	"
41—42.	Данте Алігері, Пекло, пісня I—X	0.40	"

Адреса: Львів, ул. Чарнецького ч. 26.

**Хто купує за готівку нараз усі книжки видані
доси, дістає 25% рабату.**

**У „Вид. Спілці“ можна замовляти повість М.
Яцкова „Огні горять“ по ціні 2.50 кор. в оправі.**

Ціна 25 сотників.

И. 34. 558
III комп. 1-2
Ф Б-830 2ур.

